

DR. LOBUNYEC A. G.

A TÁRSADALMI TERMELÉS ARÁNYOSSÁGÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A társadalmi termelés arányossága az emberek között az anyagi javak termelése, elosztása, cseréje és fogyasztása során létrejövő viszonyt kifejező fogalmak közé tartozik. A fogalom tág értelmezése szerint a termelés során az emberek tevékenységük eredményét vagy munkájukat kénytelenek egymás között kicserélni. A csere adott arányokban történő, amely *arányok mind minőségileg, mind mennyiségileg meghatározottak*. Az előbbi abban áll, hogy az ökonómiai arányok rendszerét az uralkodó társadalmi viszonyok típusa határozza meg. Az utóbbit a társadalmi termelés tényleges szerkezetét kifejező konkrét mennyiségi arányok jellemzik. Ezért az arányosság vizsgálata csak mindkét oldalának figyelembe vételével történhet.

Az arányosság politikaigazdaságtani tartalmának helyes értelmezése érdekében nem lehet azt egyszerűen a mennyiségi arányok egyikének tekinteni, mivel minden gazdasági rendszerben minden időszakban megfigyelhető a mennyiségi arányok valamilyen összessége, amelyek önmagukban még nem adnak feleletet arra, hogy arányosan fejlődik-e a gazdaság. *Az arányosság alatt csak azokat a mennyiségi arányokat értjük, amelyek a tényleges társadalmi termelés szerkezete és a tudományosan mérlegelt társadalmi szükséglet közötti összhangot fejezik ki.* Ha a társadalmi termelés és a tudományosan mérlegelt szükséglet között összhang van, akkor a termelés arányosan fejlődik, egyes elemei és tényezői közötti arányok helyesek. Ilyen egyezés hiányában a gazdaságban a díszharmóniák vannak túlsúlyban. A gazdálkodás hatékonysága gyakran csökken. Az élő és tárgyiasult munkának jelentős mennyiségeit használják fel kis hatékonysággal. A társadalom vagy veszteségekkel termel.

Konkrétan mi határozza meg az arányossági viszonyokat? Amennyiben az arányosság viszonyai (viszonzszámai) végeredményben a munka vagy a munka termékének cserearányai, azaz termelési viszonyok, annyiban azok objektívek, mivel létrejövetelük során előzőleg nem az emberek tudatában alakulnak ki. „... a termékek cseréje során — írja Lenin — az emberek termelési kapcsolatba kerülnek egymással, nem is tudva, hogy ez esetben társadalmi-termelési viszonyról van szó . . .”¹⁾

A tevékenységek (a munka vagy a munka termékei) csereviszonyába az emberek egymással azért lépnek, hogy saját szükségleteiket a munka azon termékeiből kielégítsék, amelyeket nem ők, hanem mások állítanak elő. Tehát a tevékenységek cseréje

csak azért áll fenn, mert minden termelő nem tudja igényeit közvetlenül kielégíteni azon termékekkel, amelyeket ő állít elő. A termelők igénye szélesebb, változatosabb termelési lehetőségeiknél. Minden termelő csak néhány használati értéket tud előállítani, és ezért azok termelésére specializálódik. A saját előállítású termékekkel saját igényei közül csak néhányat tud kielégíteni. A többi igényét saját munkája termékének mások árujára történő kicserélése útján elégíti ki.

A termelők specializálódása egyes használati értékek vagy szolgáltatások előállítására, illetve nyújtására — társadalmi munkamegosztás. Ez utóbbi a tevékenységeknek a termelők közötti különböző arányokban történő cseréjét teszi szükségessé. A társadalmi munkamegosztás külsőleg a használati értékek sokféleségében nyilvánul meg. „A különböző használati értékek vagy áruk összességében — írja Marx — a hasznos munkák összessége fejeződik ki, amely munkák ugyanannyira sokfélék, ugyanannyi különböző csoportra, fajra, alfajra és változatra osztódnak fel, mint a használati értékek, végeredményben — a társadalmi munkamegosztás fejeződik ki.”²

Amíg a termelőerők fejletlenek voltak, a társadalmi munkamegosztás a munkatermelékenység, a használati értékek és a szolgáltatások növelésének, s ily módon az igények teljesebb kielégítésének eszköze volt. Ezért a gyorsabb eredmények elérése érdekében az emberek a társadalmi munkamegosztást állandóan szélesítik és mélyítik, állandóan fejlesztik és tökéletesítik azt. E közben az emberek nem gondolnak a folyamat távolabbi általános következményeire. A valóságban spontánul fejlődő társadalmi munkamegosztás következtében alakul ki a társadalmi termelés, jönnek létre a termelés egyes ágai (árut a társadalom nagy része vagy az egész társadalom számára termelő) nagyüzemek, a gazdaság egyes ágai, ágazatai és a társadalmi termelés nagy osztályai. A társadalmi termelés ezen ágai között a tevékenységek csereviszonya termékek, szolgáltatások, a tapasztalat, a tudás stb. cseréjének alajkában fejlődik és szélesedik. A csere pedig meghatározott ökonómiai arányokban történik, melynek nagyságát az anyagi termelés konkrét feltételei határozzák meg.

A társadalmi munkamegosztás *különböző alakban* jelenik meg. Az utóbbiak a társadalmi termelés azon ágait határozzák meg, melyek között elkülönültségük következtében a tevékenységek csereviszonyai vagy az arányossági viszonyok kialakulnak. A marxizmus—leninizmus mindenekelőtt az *általános munkamegosztást* ismeri. Ez a munka felosztása nagy ágakra — mezőgazdaságra, iparra stb. „Ha csak magát a munkát tartjuk szem előtt — írja Marx — akkor a munka nagy fajtáira — mezőgazdaságra, iparra stb. — való felosztását általános (im Allegemeinen) munkamegosztásnak nevezhetjük . . .”³ Az általános munkamegosztás következtében a növénytermesztés és állattenyésztés termékeit a falusi, az ipari termékeket a városi lakosság állítja elő. Végeredményben a társadalmi termelés két nagy ága jön létre — a mezőgazdaság és az ipar. Mivel a társadalmi termelés ezenágaiban különböző használati értékeket állítanak elő, ezért közöttük kifejlődik a munka eredményeinek cseréje. Az iparnak nyersanyagra, a városi lakosságnak élelemre van szüksége. A mezőgazdaság termelőerőinek fejlődésével fokozódó mértékben igényli az ipar termékeit, mind a fogyasztási javakat, mind a termelési eszközöket.

Az általános munkamegosztást kezdetben az jellemzi, hogy az ösztársadalmi-munkaerőnek az ipar csak kis részét használja fel. A társadalmi munka nagy többsége a mezőgazdaságban koncentrálódik. Itt koncentrálódik a termelés anyagi-tárgyi feltételeinek és az előállított társadalmi termékek nagy része is. Az általános munkamegosztás fejlődése az *ipari és mezőgazdasági termelés közötti arányt az előbbi javára*

2. Marx—Engels Összes Művei 23. köt. 50. old. (oroszul)

3. Marx—Engels Művei 23. köt. 363. old. (oroszul)

megváltoztatja. Ez a folyamat megszakítás nélkül megy végbe. Az utóbbi 100 év alatt (1870-től 1970-ig a Szovjetunió városi lakosságának aránya 11-ről 56%-ra, míg a falusi lakosságé 89-ről 44%-ra változott.⁴ A Szovjetunió összes alapvető termelési eszközeiből (állatok nélkül) az ipar és építőipar aránya az 1913. évi 8,9%-ról 1970 év elejére 53,5%-ra nőtt. Az anyagi termelés ezen területein az összes alapvető termelési eszközökből a mezőgazdaság részesedése csökkent, az iparé nőtt.

Az általános munkamegosztás fejlődése a város és falu elkülönülését eredményezi, és létrehozza a társadalmi termelés egyéb ágait — szállítás kereskedelem, szolgáltatás stb. „A munkamegosztás egyes nemzeteken belül fejlődése — írja Marx és Engels — elsősorban az ipari és kereskedelmi munkának a mezőgazdaságtól való elkülönülését és ezzel a város és falu elkülönülését eredményezi. A munkamegosztás további fejlődése a kereskedelmi munkának az ipartól való elkülönüléséhez vezet.”⁵

Íly módon az általános munkamegosztás a tevékenységek a társadalmi termelés nagy ágazatai — ipari, mezőgazdasági stb. — közötti cseréjének objektív oka. A társadalmi munkamegosztás ezen fajtája népgazdasági arányok kialakulását idézi elő.

A társadalmon belüli munkamegosztás fejlődése a társadalmi termelés nagy ágazatainak tovább ágakra és alágakra való elkülönülését eredményezi és ezzel az ágazatok között és ágazatokon belül kialakuló arányok objektív okává válik. A társadalmi termelés nagy ágazatait (ipart, mezőgazdaságot, szállítás, építőipart, kereskedelmet) tartva szem előtt írja Marx, hogy „a termelés ezen csoportjainak elkülönülését fajaikra és alágazataikra különös munkamegosztásnak (im Besonders) kell tekinteni...”⁶ A különös munkamegosztás kialakulása meghatározza az adott termelési ágazat ágai és alágai közötti arányosságokat.

Az ipar — Marx meghatározása szerint — a társadalmi termelés egyik nagy ága. A különös munkamegosztás nyersanyagelőállító és -feldolgozó ágra különíti. Közöttök a foglalkoztatott dolgozók száma, a felhasznált tárgyasult munka, az előállított termékek mennyisége terén mindig meghatározott mennyiségi viszony áll fenn. Ez a viszony nem változatlan. Minél fejlettebb a társadalmi termelés, pontosabban minél magasabb iparának színvonala, annál nagyobb a feldolgozó ipar aránya. Bármennyire is megváltozik ez az arány, de mindig fennáll, s az egységes egész két nagy része közötti konkrét termelési kapcsolatot tükrözi.

A különös munkamegosztás az ipart nemcsak nyersanyagelőállító és feldolgozó ágakra, hanem ezeket további alágakra is osztja. Ezzel összefüggésben — írja Lenin, hogy mind a nyersanyag-előállító, mind a feldolgozó ipar „áru formájában speciális termékeket előállító és azokat az összes többi termelési ággal kicserélő kisebb ágakra és alágakra osztódik.”⁷

Tehát az általános és különös munkamegosztás szükségessé teszi az ipar és mezőgazdaság, valamint azok egyes ágazatai közötti arányosságot. Ezen ágak mindegyike a természeti nyersanyagnak a késztermék kibocsátásáig terjedő megmunkálásának soron következő lépcsőfokai.

A különös munkamegosztás nemcsak az ipart osztja fel, egyes viszonylag önálló ágazatokra, hanem a mezőgazdaságot is. „A specializációnak az a folyamata, amely a termékek megmunkálásának egyes fajtáit elkülöníti egymástól, s ezzel mind több iparágat hoz létre — Lenin írja — a földművelésben is végbemegegy; szakosodott mezőgazdasági körzeteket és földművelő gazdaságok szakosodott rendszerét hozza

4. A Szovjetunió népgazdasága 1970-ben. M. „Statisztika” 1971. 7, 44, 46. old.

5. Marx—Engels Művei 3. köt. 20. áld. (oroszul)

6. Marx—Engels Művei 23. köt. 363. old. (oroszul)

7. Lenin Összes Művei 3. köt. 21. old.

létre, s ezzel előidézi a termékek cseréjét nemcsak az ipar és a mezőgazdaság között, hanem a mezőgazdaság egyes termékei között is.”⁸

A társadalmi munkamegosztás következtében a mezőgazdaságban kialakuló különböző termelési ágak között is arányosság áll fenn.

A társadalmi termelés minden önálló ágát speciális munkaeszközök, munkatárgyak és megfelelő szakképesítésű dolgozók jellemzik. Az egyes ágazatok a társadalmi termelésben, a nyersanyag-, tüzelőanyag-, anyagok-, energia-, az állóeszközök felhasználásában, a dolgozók létszáma és az előállított késztermék tekintetében meghatározott részarányval szerepelnek. Ezen mutatók jellemzik a társadalmi munkamegosztás következtében kialakult arányokat.

A különböző arányok oka tehát a társadalmi munkamegosztás. Az általános munkamegosztás a makroökonómiai arányok kialakulását, a különös munkamegosztás ágazaton belüli arányok kialakulását eredményezi. A munka földrajzi megosztása, amely „a termelés meghatározott ágait az ország meghatározott körzeteibe összpontosítja,”⁹ a területi (földrajzi) arányok kialakulásának oka. Minél fejlettebb a társadalmi munkamegosztás, az ökonómiai arányok annál változatosabbak.

A társadalmi munkamegosztás *hosszú és bonyolult fejlődésen ment át.* Az emberi társadalommal együtt jelent meg. Megjelent az ősközösségben a nem és kor szerinti hovatarozás következtében előbb a család, majd a nemzetség keretei között, és mennyiségi arányokban szabályozta a munkát a különböző dolgozók között. Az arányok nagyságát a közösség nemek és életkor szerinti megosztása, s a lét természetadta feltételei határozták meg. A továbbiakban a munkamegosztás „a társadalmi lét gyarapodásával a lakosság számának növekedésével szélesíti ki saját határterületét.”¹⁰ A családon és nemzetségen belüli megosztás átalakul a társadalmon belüli munkamegosztássá. Állandó fejlődésen megy át, s — a fejlődésnek mind a tőkés termelés előtti korszakában, mind a kapitalizmusban — a legkülönbözőbb alakban jelenik meg.

A kapitalizmus gépi korszakának megjelenésével a társadalmi munkamegosztás óriási lendületet vesz. Az ipar teljesen elkülönül a mezőgazdaságtól. Kiterjedt körzetei alakulnak ki, ahol a lakosság az egyik vagy másik fajta munkavégzésre specializálódik. Például a XX. század kezdetén Oroszország Potrovszkij járásában a lakosság fele ács volt. Az építőmunkások száma a cári Oroszország európai részében Lenin adatai szerint, több mint 1 millió fő volt. A nagyipar egy sor új ipari központot hozott létre, melyek gyakran ritkán lakott területeken jelentek meg. A gyorsan fejlődő nagyipar hatására erőteljesebbé válik a lakosság vándorlása. Mindebben a munka társadalmivá válásának növekedése, a termelésnek egységes termelési folyamattá alakulása fejlődik ki, melynek egységei között szilárd gazdasági kapcsolatok és mennyiségi arányok alakulnak ki. A korábbi „személyeknek egymástól való függetlenségét sokoldalú tárgyi függőség váltja fel.”¹¹ Minden tőkés vállalat sokoldalú függőségben és kapcsolatban van sok más vállalattal, amelyek a társadalmi munkamegosztás láncszemei. Ez a függőség mennyiségileg szigorúan meghatározott, ökonómiai arányokban fejeződik ki. „A szövetet előállító gyáros függ a fonalat előállító gyárostól, ez utóbbi a gyapotot termelő tőkéstől, a gépgyártó üzemtől, a szénbányától stb.”¹² Egy láncszemben a helyes arány megszegése elkerülhetetlenül kihat a tőkés vállalatok egész láncolatára.

8. Lenin Összes Művei 3. köt. 22., 23. old.

9. Marx—Engels Művei 23. köt. 366. old. (oroszul)

10. Marx—Engels Művei 23. köt. 364. old. (oroszul)

11. Marx—Engels Művei 23. köt. 118. old. (oroszul)

12. Lenin Összes Művei 1. köt. 177. old.

Tehát a társadalmi munkamegosztás mélyül és továbbfejlődik a kapitalizmusban, különösen a gépi korszakra való áttéréssel. *A fejlődő társadalmi munkamegosztás a társadalmi termelés szerkezetét mind összetettebbé teszi, új gazdasági kapcsolatok és mennyiségi arányok megjelenését idézi elő.*

A kapitalista termelési mód felváltása kommunista termelési móddal *nem szünteti meg a társadalmi munkamegosztást, csak annak jellegét változtatja meg.* Így a szocializmusban a társadalmi munkamegosztás az általános, a különös és az egyes (üzemen belüli) alakjában fejlődik. Az ipar és a mezőgazdaság kapcsolata szélesedik és tökéletesedik, mélyül az ipar és mezőgazdaság szakosodása, végbemegy a kombinálódás folyamata, különösen a mezőgazdaságban, ahol a különös és a területi munkamegosztás összefonódik. Végeredményben tökéletesedik az egész szocialista termelés szerkezete.

A fejlődő társadalmi munkamegosztás és a hatására a szocialista termelés változó arányainak a szocializmusban legerősebb mozgatórugója a tervszerűen megvalósított technikai -műszaki fejlődés. A termelés automatizálása, mint a szocializmus anyagi technikai bázisának alapja, gyökeres változásokat idéz elő az eleven és a holt munkának az egyes népgazdasági ágak, s a népgazdasági ágakon belül az egyes termelési ágazatok, a termelő és nem termelő szférák a komplexen fejlődő ökonomiai területek (területi munkamegosztás) közötti elosztása tekintetében.

A villamosítás a komplex automatizálás és gépesítés, a vegyipar kifejlesztése, új energiaforrások felhasználása stb. révén a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtésével együtt jár a társadalmi munkamegosztás továbbfejlődése, az ökonomiai arányok dinamizmusának fokozódása.

A szocializmusból a kommunizmushoz való átmenet feltételezi nemcsak az általános, a különös és az egyes munkamegosztás megőrzését, továbbfejlesztését, hanem a szakmai munkamegosztás fejlődését is, mivel „a kommunizmus — mint ahogyan azt helyesen állapítja meg Glezerman —, nem zárja ki a specializációt, nem zárja ki a munkamegosztást általában.”¹³ Mivel a társadalmi termelés elképzelhetetlen munkamegosztás nélkül, mivel a kommunizmus a társadalmi termelés egyik formája, ezért „a meghatározott arányokban megvalósuló társadalmi munkamegosztás szükségessége fennáll a kommunizmusban is.”¹⁴

A szocialista munkamegosztás *sajátossága* a kapitalizmustól a szocializmusba való átmenet időszakában az anyagi termelésben lekötött munka arányának növekedése. A szocializmus anyagi-technikai bázisának építésekor és különösen a kommunizmus anyagi-technikai alapjának építésére való áttéréskor a munka termelékenységének növekedése következtében ez az arány a nem termelő és termelő ágazat között az előbbi javára változik meg. Marx előre látta munkamegosztás *arányában a szocializmusban bekövetkező ezen változást.* „...Tételezzük fel — írja —, hogy a munka termelékenysége annyira nőtt, hogy ha korábban közvetlenül az anyagi termelésben a lakosság 2/3-a vett részt, akkor jelenleg már csak 1/3-a vesz részt. Korábban a lakosság 2/3-a állította elő a lakosság 3/3-nak léteéhez szükséges eszközöket, míg most 1/3-a a 3/3-nak. Korábban a „tisztá hozadék” (a dolgozó tiszta jövedelmétől való megkülönböztetés érdekében) 1/3 volt, most — 2/3. Most a nemzet — ha az (osztály) ellentétektől eltekintünk — a közvetlen termelésre saját idejének, a korábbi 2/3-dal szemben, 1/3-át volna kénytelen felhasználni. Egyenletes elosztás esetén mindenki több idővel — 2/3-dal — rendelkezne a nem termelő munkára és szabadidő céljára. . .”¹⁵

A munkamegosztás fejlődése a szocializmusban nemcsak a termelő és nem ter-

13. Glezerman. Kommunizmus és munka. M. 1961. 41. old. (oroszul)

14. Szuderevskij: A munkamegosztás problémái. Moszkva, 1963. 94. old. (oroszul)

15. Marx—Engels Művei 26. köt. 1. rész 205—206. old. (oroszul)

melő ágazatok közötti arányokat változtatja meg az utóbbi javára, hanem az egyes népgazdasági ágazatok közötti arányt is. Nő az ipar, különösen a legprograszívebb és ökonómiailag leghatékonyabb ágazatainak, a könnyű- és élelmiszeriparnak, az építő iparnak, az anyagi-technikai ellátásnak és a közéletmezésnek a szerepe (annak a részüknek, amelyhen ez utóbbiak a termelési folyamat folytatását és befejező részét képezik).

A technikai fejlődés hatására új iparágak jönnek létre (vegyi gépgyártás, műszeripar, rádiógyártás, gázipar, műszálgártás, műanyagipar stb.). A szocialista ipar fejlődésével párhuzamosan nő az iparágak száma, mélyül nemcsak a termékenkénti, hanem az alkatrészenkénti szakosodás is.

A szocialista mezőgazdasági termelésben mélyül a társadalmi munkamegosztás. Itt a társadalmi munkamegosztás egyes árukra és időszakokra történő szakosodás formájában fejlődik, az első túlsúlyával.

A társadalmi munkamegosztás fejlődése megváltoztatja a bővített szocialista újratermelés arányait tükröző szocialista termelés ágazati szerkezetét.

Tehát, a társadalmi munkamegosztás áttekintése azt bizonyítja, hogy a társadalmi munkamegosztás megtalálható minden társadalmi rendszerben és meghatározza a társadalmi termelés arányai létezésének szükségességét. A társadalmi munkamegosztás az arányosság oka.

Az arányosságra jellemző az ismétlődés. Ott, ahol az arányosságot kiváltó okok megismétlődnek, az arányosság feltétlenül kialakul. Az arányosság ilyen oka a társadalmi munkamegosztás. A társadalmi munkamegosztás a társadalmi termelés fejlődésének különböző korszakaiban (kezdvé a rabszolga és bezárva a kommunista társadalmi-gazdasági alakulattal) állandóan ismétlődik. Változik a társadalmi munkamegosztás formája, fejlettségének színvonala, de lényege nem változik.

Tehát az arányosságra jellemző az ok-okozati kapcsolat, az objektív feltételezett-sége és az ismétlődés, vagyis azok a tulajdonságok, amelyek jellemzik az objektív törvényeket általában és konkrétan a gazdasági törvényeket is. Ebből következik, hogy az arányosság a társadalmi termelés objektív gazdasági törvénye.

Mint ismeretes a gazdasági törvények egyetemes, általános és specifikus törvényekre oszthatók.* Az arányosság egyetemes törvény, mivel oka a társadalmi munkamegosztás, amely „a legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági rendszerek tulajdonsága ga.”⁶ E törvény lényege az, hogy a társadalmi munkamegosztás rendszere a társadalmat a társadalmi termelés olyan körülményei közé helyezte, amelyek között a társadalom a rendelkezésére álló öszmunkát (termékét) a mérlegelt igényeivel öszszhangban kénytelen elosztani a tevékenységek egyes fajtái között. Végeredményben társadalmi termelés egyes ágazatai között elosztott munkatömegekben folyamatosan kialakulnak a szükséges arányok.

A termelési módok mindegyikében a társadalom termelési és fogyasztási eszközöket állít elő, amelyek nélkül nem létezhet. Ezért függetlenül attól, hogy a társadalom felismeri-e vagy sem azokat az arányokat, amelyekkel öszszhangban történik az egész társadalmi termelésre kiterjedően az öszzmunka elosztása, az arányok objektíven léteznek.

A termelőerők fejlődése, a lakosság számának növekedése és az igények változása következtében a társadalmi munkának a termelési eszközök és fogyasztási cikkek termelése közötti elosztásának aránya állandóan változik. Fejlődésének korai szakaszai-ban a társadalom munkájának zömét kénytelen volt a fogyasztási cikkek előállításá-

* Ez a felosztás csak elnevezésében tér el Magyarországon a szokásos csoportosítástól.
(A szerkesztő megjegyzése.)

16. Marx—Engels Művei 23. köt. 372. old. (oroszul)

ra fordítani és csak jelentéktelen részét fordíthatta termelési eszközök előállítására. A társadalmi termelés fejlődésével a termelőeszközök és fogyasztási cikkek előállítására fordított munka aránya az előbbi javára megváltozik, bár közben a fogyasztási cikkek előállítására fordított munka abszolút nagysága nő. Ezt bizonyítja a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek gyártására az iparilag fejlett és fejletlen országokban felhasznált munkamennyiségek összehasonlítása. A fejlett országokban az összes munkából a termelőeszközök előállítására fordított munkamennyiség aránya jelentősen magasabb, mint a fejletlen országokban. Ugyanakkor az igények kielégítése a fejlett országokban többszöröse, mint a fejlődő országokban.

A termelőeszközök termelése feltételezi a munkaeszközök és a munkatárgyak meghatározott arányú előállítását. Ezért a termelőeszközök termelésére fordított társadalmi munkát meghatározott arányban fel kell osztani a munkaeszközök és a munkatárgyak előállítására között.

A társadalmi munka munkaeszközök és munkatárgyak termelése közötti felosztása megvalósul minden társadalomban, függetlenül attól, hogy ez a folyamat a társadalom ellenőrzése alatt áll vagy sem. Az arány változásának folyamata objektív, azaz a társadalmi tudattól független.

A munkaeszközök és a munkatárgyak előállítására fordított munkamennyiségek aránya az első javára módosul, függetlenül attól, hogy közben a munka termelékenysége mindenütt nő. Ez a gyors műszaki fejlődés és a technika gyors erkölcsi kopásának következménye. Minél kisebb az alapvető termelési állóeszközök átlagéletkora, a felhasznált összmunkából annál nagyobb részt fordítanak a munkaeszközök előállítására.

A munkaeszközök előállítására felhasznált társadalmi munka két részre osztható. Első részt az I. osztály termelésében felhasznált munkaeszközök előállítására, második részét a II. osztály felhasznált munkaeszközök termelésére fordítják. Minden konkrét pillanatban a társadalmi munka felhasználásának ezen részei között meghatározott arány van. Mozgását az I. osztály számára szükséges termelőeszközök gyártására fordított munka arányának növekedése jellemzi, ami a termelőeszközök termelésének elsődleges növekedését meghatározó törvény hatásának következménye. Egyes időszakokban azonban a társadalom által a II. osztály számára szükséges munka- és egyéb termelési eszközök gyártására fordított munka aránya nőhet. Ilyen tendencia jellemzi a jelenlegi időszakot, mivel az SZKP XXIV. kongresszusa által fő feladatként meghatározott feladat (a lakosság kulturális és életszínvonalának jelentős növelése) megoldása van napirenden. E feladata megoldása a II. osztály gyorsabb fejlesztését igényli, ami csak a műszaki fejlesztéssel biztosítható. „A nehézipar feladata — mondotta Brezsnyev az SZKP XXIV. kongresszusán —, hogy jelentősen növelje a mezőgazdaság, a könnyű, -és élelmiszeripar gyors fejlesztéséhez, a nagyobb méretű lakásépítéshez, a kereskedelem és a lakossági közszolgáltatások gyors fejlesztéséhez szükséges termelőeszközök előállítását.”¹⁷ A fogyasztási cikkek vagy a termelésükhöz szükséges nyersanyagot előállító népgazdasági ágak számára szükséges munkaeszközök előállítására fordított társadalmi munka arányának növeléséről van szó.

A fogyasztási cikkek előállítását szintén jellemzi a felhasznált munkának az élelmiszerek, ruházati, a lakás- a szociális, és kulturális igényeket kielégítő különböző termékek és szolgáltatások előállítása közötti elosztása. Minél fejlettebb a társadalom, annál nagyobb a tartós fogyasztási cikkek, a magas komfortú lakások, a különböző szociális és kulturális igények kielégítésére szolgáló tárgyak előállítására fel-

17. L. I. Brezsnyev: A SZKP KB beszámolója az SZKP XXIV. Kongresszusán. Moszkva, 1971. 56. old. (oroszul)

használt munka aránya. A kilencedik ötéves terv időszakában a fogyasztási cikkek és szolgáltatások előállítására felhasznált munkán belül nő a szolgáltatások fejlesztésére, s ezen belül többek között a kereskedelemre, a lakásépítésre, a lakótelepek jóléti berendezésére, a lakosság kommunális ellátására, az egészségügyre és a népművelésre fordított munka aránya. Az SZKP XXIV. kongresszusának irányelvei kimondják, hogy „A lakosság szellemi igényének teljesebb kielégítése érdekében biztosítani kell a sajtó, rádió, televízió, az irodalom és művészetek további fejlődését, a kulturális intézmények anyagi-műszaki alapjainak megerősítését.”¹⁸ Ez azt jelenti, hogy a társadalom a fogyasztási cikkek és szolgáltatások előállítására fordított munkán belül növeli a társadalom szellemi igényeinek kielégítésére felhasznált munka arányát.

Tehát a társadalom az anyagi termelés objektív feltételeinek hatására saját munkáját a különböző tevékenységek között meghatározott mennyiségi arányokban felosztatja. *Ezen arányok minőségi meghatározottságát az jellemi, hogy a társadalmi munka felosztása kinek az érdekében történik.* Az arányok mennyiségi meghatározottságát az anyagi termelés konkrét feltételei (a társadalom igénye, annak szociális szerkezete, a termelőerők fejlettsége, meglévő anyagi- és munkaerőtartalékok nagysága stb. determinálják. A társadalmi munkának a társadalmi termelés különböző ágai közötti elosztása objektív folyamat, s azt a társadalom nem tudja megkerülni. A társadalom kénytelen össz munkáját meghatározott arányokban elosztani. A társadalom által ezen arányokban tett változtatásokat pedig az anyagi termelés változó objektív feltételei diktálják.

A társadalomban a munka megosztásának objektív szükségessége a tudományos kommunizmus megalapítói által sokoldalúan bizonyított. Marx 1868. július 11-én Kugelmannak küldött ismert levelében írja, hogy: „Magától értetődik, hogy a társadalmi munka meghatározott arányokban való ezen megosztásának szükségességét a társadalmi termelés meghatározott típusa semmilyen körülmányek között sem semmisítheti meg, csak megnyilvánulásának formája változhat meg. A természet törvényei nem semmisíthetők meg általában. A különböző történelmi feltételektől függően ezen törvények megnyilvánulásának csak a formája változhat meg.”¹⁹

Tehát a társadalmi munka különböző arányokban való megosztása egyetemes gazdasági törvény. Ez a törvény objektív. Ez a törvény nem függ az emberek akaratától és ezért nem semmisíthető meg. Marx, hogy aláhúzza e törvény objektív jellegét, a természeti törvényekkel hasonlítja össze azt, amelyek emberi akaratától való függetlensége teljesen nyilvánvaló. Azonkívül Marx aláhúzza, hogy az arányosság egyetemes gazdasági törvény, mivel a társadalmi termelés minden rendszerében érvényesül. (Az arányosságot „a társadalmi termelés konkrét rendszere semmi esetre sem semmisítheti meg.” Végezetül rámutat arra, hogy az arányosság törvénye a különböző társadalmi-gazdasági rendszerekben nem egyformán hat, mivel működésének körülményei változnak.

Azt, hogy Marx a társadalmi termelés arányosságát egyetemes gazdasági törvénynek tekintette, bizonyítja azon kijelentése, hogy a tőkés termelési rendszerben az arányossági törvény tevékenysége korlátozott, hogy az az aránytalanságokból reprodukálódik; szükségességét pedig az határozza meg, hogy a társadalmi munkamegosztás a tőkés gazdaság egyes láncszemeit, ágazatait egységes termelési szervezetté köti össze. Ezért írja Marx azt, hogy „a tőkés termelésben a termelés egyes ágainak arányossága az aránytalanságból mint állandó folyamat termelődik újra, mivel itt a termelés személyeire a termelés egészének belső kapcsolata mint vak törvény

18. Az SZKP XXIV. Kongresszusa (Moszkva 1971. 53. old. oroszul)

19. Marx—Engels Művei 23. köt. 462. old. (oroszul)

hat, s nem mint olyan törvény, amelyet kollektívan felismertek és azért hatalmukban van . . .²⁰ E tétel világosan szól arról, hogy az arányosság fennáll mind a tőkés, mind a szocialista termelésben. Mindkét társadalmi-gazdasági rendszerben az arányosság mint törvény hat (az elsőben mint „vak törvény”, az utóbbiban mint . . . kollektívan felismert . . . törvény”). Itt lényeges kiemelni azt a tényt, hogy Marx nézete szerint az arányosság különböző gazdasági rendszerekben ható törvény, következésképpen egyetemes gazdasági törvény.

Az arányosságról, mint *egyetemes gazdasági törvényről alkotott nézetet a szovjet közgazdászok többsége magáévá teszi*. „Az arányosság — írja Kronrod — az összes termelési mód közös törvénye.”²¹ „. . . Az arányos fejlődés törvénye — írja Golubnyicsij — általános gazdasági törvény.”²² Notkin hangsúlyozza, hogy „a nép-gazdaság fejlődésének arányossága elengedhetetlen minden társadalmi rendszerben, nemcsak a szocializmusban.”²³

A fentiek alapján nem lehet elfogadni az arányosságnak azt az értelmezését, hogy az csak szocialista-kommunista termelési mód *specifikus gazdasági törvénye*. Az arányosságnak ezt a felfogását fogadja el néhány külföldi és szovjet közgazdász. „Az arányosság fogalmát — írja Szulmickij lengyel közgazdász — a tőkés gazdasági tevékenység leírásánál tekintettel a nemzetgazdasági tevékenység pontosított céljának hiányára, nem lehet alkalmazni.”²⁴

Az arányossági törvény egyetemes jellegét tagadta néhány szovjet közgazdász is. „Az arányos fejlődés törvénye — írja 1960-ban Paskov — a szocializmus előtt nem létezett,”²⁵ és feltételezte, hogy az arányosság „a kommunista termelési mód fejlődése mindkét szakaszának specifikus törvénye.”²⁶ Napjainkban egyes közgazdászok továbbra is tagadják az arányossági törvény általános jellegét. „. . . Azoknak a próbálkozásoknak, amelyek az arányossági törvényt minden társadalmi rendszer, többek között a kizsákmányoló társadalmi rendszerek általános törvényévé akarják tenni — nincs alapja.”²⁷ Az arányossági törvény általános jellegének ilyen tagadása félreértésen alapul. Az arányossági törvény általános jellegét tagadó szerzők abból indulnak ki, hogy ennek a törvénynek mindig helyes, dinamikus jellegű, állandó arány alakjában kell megjelenie. Azonban működése során a törvény nem mindig jelenik meg ilyen arány alakjában. Pl. a kapitalizmusban ideiglenes és részleges arányok alakjában jelenik meg, melyek meglétét senki sem tagadja. „. . . A termelés ágazatainak ilyen vagy olyan aránya — írja néhány mondattal előbb Kuzminov — mindig létezik . . .”²⁸ Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a kapitalizmusban nincs arányosság, mint a társadalmi munkamegosztás következménye, akkor el kell ismerni, hogy az ökonómiai arányokat kiváltó okok nem léteznek, azaz a társadalmi munkameg-

20. Marx—Engels Művei. 25. köt. I. rész 282. old. (oroszul)

21. Kronrod: A szocializmus politikai gazdaságtanának törvényei. Moszkva, 1966. 381. old. (oroszul)

22. Golubnyicsij: A szocializmus gazdasági törvényei és a gazdaságpolitika. Moszkva, 1968. 17. old. (oroszul)

23. Notkin: A szocialista újraépítés arányai és sebessége. M. Közgazdasági Kiadó, 1961. 166. old.

24. Az idézet B. Minc-től átvéve. „A szocializmus politikai gazdaságtana” M. „Progressz” Kiadó, 1965.

25. Paskov: Az egyetemes és specifikus törvények a szocializmusban. „A szocializmus politikai gazdaságtanának problémái”. Moszkva, 1960. 27. old. (oroszul)

26. U.ott 28. old.

27. Kuzminov: A szocializmus politikai gazdaságtanának vázlata. (Moszkva, 1971. 277. old. oroszul)

28. U.ott. 277. old.

osztás sem létezik. Ilyen következtetés azonban ellentmond a reális valóságnak, a társadalmi munkamegosztás létezése tényének, amelyet senki nem von kétségbe.

Nem logikus elismerni az okot és tagadni a következményt, vagyis tagadni az ok-okozati összefüggés létezését a kapitalizmusban, amely a társadalmi termelési módok egyike.

Az arányosság törvényének a kapitalizmusban való tagadása az állandóan helyes arányok hiányán, a tőkés termelésben meglévő aránytalanságokon nyugszik. Azonban az egész tőkés termelésre kiterjedő állandó és helyes arányok hiánya nem lehet az arányossági törvény tagadásának alapja. A kapitalizmusban, mint a kapitalizmus előtti társadalmi-gazdasági rendszerekben is, az okónómiai egyetemes arányossági törvény, mint tendencia-törvény hat. Folyamatos megvalósulása akadályokba ütközik. Ezért bár a tőkés termelés *különböző láncszemei* tendenciájukban arányosságra irányulnak, de ugyanakkor állandóan egy másik tendenciába ütköznek, amely akadályozza az arányosság kifejlődését. „... a termelés (tőkés — L. A.) különböző szféráinak állandó törekvése az egyensúlyra (az arányosságra — L. A.) — írja Marx — csak ezen egyesülő állandó megszegése elleni reakció.”²⁹ Ha az arányossági törvény megjelenését zavaró akadályok megszűnnének, akkor a helyes gazdasági arányok állandóan fennállnának. Ez esetben azonban a kapitalizmus nem lenne kapitalizmus. Ezért a kapitalizmusban, ahol a társadalmi termelés különböző részeinek az arányosságra való törekvése ellenkező, stabilabb tendenciával találkozik, az arányosság ideiglenes és részleges arányokban nyilvánul meg, melyek automatikusan egy viszonylag rövidebb időre alakulnak ki, hogy átadják helyüket mély, vagy kevésbé mély aránytalanságnak.

A társadalmi termelés tőkés rendszerében „az az arányosság létezik, amely az állandó eltérések átlagaként alakul ki.”³⁰ Ha az arányosság nem volna egyetemes, minden társadalmi-gazdasági rendszerben, többek között a tőkés rendszerben is ható gazdasági törvény, akkor az a kapitalizmusban nem jelethene meg még az állandó ingadozások sorozatának átlagát kifejező arányosság alakjában sem.

Lenin a kapitalizmus előtti és a monopolkapitalista fejlődés mélyreható analízise alapján, arra a megdönthetetlen következtetésre jutott, hogy a kapitalizmusra jellemző az állandóan megsértett arányosság, mely az aránytalanságokból alakul ki automatikusan a krízisek, válságok révén. Azonban még az ilyen részleges, ideiglenes, nem stabil aránytalanságokkal felváltott arányosság is, még ha rövid időre is — de arányosság. Ezért az aránytalanság léte a tőkés gazdaságban nem jelenti, hogy az arányossági törvény ott nem hat. „Az egyes országok népgazdaságának fejlődésében egyes aránytalanságok és ellentmondások megjelenése némely időszakokban ... — írja Rjabuskin —, nem annak a bizonyítéka, hogy a törvény (arányossági — L. A.) megszűnt létezni. Csak e törvény ellen ható, vagy annak megnyilvánulását akadályozó tényezőkről van szó.”³¹

Az arányossági törvény működése a szocializmusban *sem jelenti a helyes gazdasági arányok automatikus megjelenését*. Ilyen arányok alakjában csak az állam által irányított szocialista társadalomnak a szükséges objektív feltételek megteremtésére irányuló óriási erőfeszítéseinek eredményeként jelenik meg. Ha a társadalomnak az objektív gazdasági törvények, és ezen belül az arányossági törvény helyes felhasználására irányuló erőfeszítése meggyengül, akkor az arányossági törvény ideiglenes és részleges aránytalanságok megjelenésében nyilvánul meg. Az arányosság és az aránytala-

29. Marx—Engels Művei 23. köt. 368. old. (oroszul)

30. Lenin Összes Művei 3. köt. 620. old. (oroszul)

31. Rjabuskin: A szocialista országok népgazdaságának fejlődése, üteme és arányai. (Moszkva, 1966. 19. old. oroszul)

ság — a törvény tartalmának megjelenési formái. Ez példa az ellentétek egységére. „Csak a dogmatikus elképzelések akadályoznak annak felismerésében — írja Rumjancev —, hogy az arányosság és aránytalanság egymástól nincs elszigetelve (a mai arányosság holnapra aránytalanság lesz és fordítva), hogy azok változásaik során kölcsönösen egymásba mennek át és ezzel megvalósítják az összehangoltan irányított egységes népgazdasági haladást. Csak az szükséges, hogy ezeket az ellentéteket tudatosan, az ügy ismeretében használjuk fel.”³²

Arányosság és aránytalanság megtalálható minden termelési rendszerben. Egyes társadalmi-gazdasági rendszerekben túlsúlyban van az aránytalanság (hiányzanak a leghatékonyabb gazdasági arányok), míg másokban az arányosság uralkodik.

Az egyetemes arányossági törvény a különböző társadalmi-gazdasági rendszerekben a termelési viszonyok uralkodó rendszere által meghatározott mechanizmus segítségével érvényesül. Az összes kommunizmus előtti termelési módban, melyek a társadalmi munkamegosztáson és a termelőeszközök egyéni tulajdonán alapulnak, az arányossági törvény a spontán piaci mechanizmuson keresztül fejti ki hatását. Ez a mechanizmus az adott törvény megnyilvánulásának olyan jelleget kölcsönöz, amely következtében a gazdaság antagonisztikus ellentmondások között fejlődik. A helyes arány csak rövid időszakokra és spontánul áll helyre. A társadalmi termelésben az aránytalanságok uralkodnak. *A kommunista (szocialista) gazdaságban az arányossági törvény megvalósításának mechanizmusa a tervezettség.* Ez utóbbi mechanizmus a szocialista gazdaság számára olyan fejlődést biztosít, melyet az igények és a társadalom által előre meghatározott társadalmi termelés összhangja jellemez. Ami az ideiglenes és részleges aránytalanságokat illeti, melyeket a még nem teljesen szabályozható természeti jelenségek és tervezési hibák okoznak, elmondható róluk, hogy nem ezek határozzák meg a szocialista gazdaság fejlődését. A szocialista gazdaság tervszerűen fejlődik. A társadalmi termelés arányait tudatosan határozzák meg és fenntartásukra, ill. az aránytalanság elkerülésére, az ideiglenes és részleges aránytalanságok megjelenése esetén pedig azok gyors megszüntetésére a társadalom tudatosan teszi meg a szükséges intézkedéseket.

(Fordította: Szopkó Mihály
és Dr. Sipos Miklós)

32. Rumjancev: A kommunista rendszer politikai gazdaságtanának törvényeiről és kategóriáiról. M. Gondolat K. 1966. 277. old.

Д-р Лобунец А. Г.

К ВОПРОСУ ПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

(Резюме)

Автор в своей работе аргументирует, что пропорциональность общественного производства выражает количественное и качественное определенность отношения между различными частями воспроизводства. В этой работе общественное разделение труда анализируется автором как общая причина пропорциональности общественного труда, факт и условия системы экономических пропорций.

Он критикует некоторый взгляд на сущности пропорциональности. Автор докажет, что пропорциональность имеет свойство общих экономических законов, но имеет определенные специфические свойства тоже.

Dr. Lubonyec, A. G.

ON THE PROPORTIONALITY OF SOCIAL PRODUCTION

(Summary)

The author in this study proves the view that the proportionality of social production expresses the qualitatively and quantitatively determined character of the relations of the parts of reproduction.

In this paper the author discusses the social division of labour as the general reason for the proportionality of social production and as a factor and precondition of bringing about the system of economic proportions.

He critically treats some views on the essence of proportionality. The author proves that proportionality has the properties of general economic laws but also has specific features.